

DUPCSIK CSABA¹

VAGY INKÁBB SÍRNUNK KELLENE?

SZUBJEKTÍV BESZÁMOLÓ EGY KONFERENCIÁRÓL

„Makro, mikro, kvanti, kvali” – útban a vegyes módszerek és megközelítések felé?

Szervező: MTA Szociológiai Kutatóintézet

2011. október 27., MTA Budapest I. Országház u. 30. Jakobinus terem

A konferencia letölthető előadásai az [MTA SzKI honlapján](#) megtalálhatók

A konferencia kockázatos műfaj. Nem könnyű jó témát találni, jó előadókat és jó hallgatóságot mozgósítani, s egyik csoportot sem magától értetődő a kreatív megnyilvánulásokra „rávenni”. De még ha mindez sikerül is, ha érdekes előadások és releváns hozzászólások lesznek, ezek sorozata akkor sem okvetlenül „áll össze” egy koherens egészé.

Jelen esetben azonban egy kivételesen jól sikerült konferenciáról szeretnék írni. Beszámolómm nem próbálja valamennyi előadás és hozzászólás jegyzőkönyvszerű összefoglalását nyújtani – egy ilyen absztrakt-gyűjteményből éppen a lényeg maradna ki, tehát a folyamat, amelynek során az előadások és hozzászólások összekapcsolódtak, vitába szálltak egymással, vagy éppen beszédes hallgatással kerülték a vitát, és így tovább. Írásom tehát *az előadást mint olyat* próbálja megragadni, ami azzal jár, hogy az ott elhangzottakat értelmezve ismerteti, általában nem az elhangzás, hanem az interpretáció logikájának sorrendjében. Mindez természetesen annak kockázatát is jelenti, hogy esetenként a hivatkozott előadók nem érzik sajátjuknak a nekik tulajdonított gondolatokat. Ha ilyesmi előfordul, akkor előre is kérem az előadók és hozzászólók elnézését, akárcsak az említések elkerülhetetlen szelektivitása miatt. Az emiatt keletkezett kényelmetlen érzéseimet a következőképp próbálom racionalizálni: ha egy szakmai

érdeklődőnek egy-egy cím vagy előadó neve felkelti az érdeklődését, akkor nagy valószínűséggel amúgy is megtalálhatja az előadás gondolatmenetét kifejtő publikációt (legalábbis, előbb vagy utóbb). Ennek megkönnyítésére, illetve némi elégtételként a később nem említett előadók és hozzászólók számára, lássuk az utolsó percek kényszerű változtatásai után előállt tényleges menetrendet.

Kovács Imre: *Megnyitó*

Szalai Júlia: *Szegénység és etnicitás különböző megközelítések prizmáján*

Lengyel György – Göncz Borbála – José Real-Dato:
Az európai elitiek és a közvélemény gazdaságpolitikai preferenciái. Makro és mikro magyarázatok

Felkért hozzászólók: Gyáni Gábor, Örkény Antal; hozzászólók: Letenyei László, Gerő Márton, Wessely Anna, Kolosi Tamás

Pászka Imre: *A tudományos megismerés alternatív eljárásai*

Huszár Ákos: *Probléma és módszer*

Felkért hozzászólók: Tóka Gábor, Kolosi Tamás; hozzászólók: Róbert Péter, Lengyel György, Huszár Ákos, Czoch Gábor

Szabari Vera: *A szociológiai tudás termelési módja és a diszciplína megszilárdulásának összefüggései Magyarországon*

Róbert Péter: *Vegyes megközelítések, vegyes módszerek, oktatáskutatói példák*

Szántó Zoltán: *A mikro-makro relációk az analitikus szociológiában*

Felkért hozzászólók: Czoch Gábor, Wessely Anna; hozzászólók: Tóka Gábor, Lengyel György, Szántó Zoltán

Vörös Miklós: *A kultúra: a cselekvés kontextusa és a kutatás helyszíne*

Rácz Attila: *Mintavétel a terepen*

Felkért hozzászólók: Sárkány Mihály, Letenyei László; hozzászólók: Gyukits György, Vörös Miklós, Szántó Zoltán, Pászka Imre

Kovács Éva: *Zárszó*

¹ MTA Szociológiai Kutatóintézet

Egy konferencia sikerességének egyik szükséges, bár nem elégséges feltétele tehát a jó témaválasztás. A címben szereplő kategóriapár segítségével azonban azonnal a szociológia fogalmi hálójának központi csomópontjait tapogathatjuk ki; elméleti kulcsfogalmakról van szó, amelyek ugyanakkor annyi gyakorlati vonatkozással bírnak, hogy az empirikus beállítottságú kollégákat is gondolkodásra készíthetjük. S mint újra meg újra elhangzott: a két szembeállítás keresztbemetszi egymást, tehát különböző kombinációk létezhetnek.

Megkockázatom: a mikro-makro dimenzió értelmezésében mutatkozott a nagyobb konszenzus. Ez azt jelenti, hogy a felszólalók általában egyetértettek abban, hogy relativizálható, mi számít mikro-, vagy makroszintnek (illetve mezoszintnek); hogy a mikroszintű elemzések gyakran kifejezetten érdekesek és inspirálóak, ugyanakkor gyenge pontjuk az általánosíthatóság.

Némi leegyszerűsítéssel: ezen konszenzuson belül csak a hangsúlyok – esetleg az általános habitus, az optimista vagy pesszimista alkat – kérdése, hogy valaki azt emeli ki, hogy a pohár „félíg üres” vagy „félíg tele” van. Wessely Anna például úgy fogalmazott, hogy a „mikrotörténeti munkák általában élvezetes olvasmányok, de időnként meredek általánosításokat engednek meg maguknak”, míg éppen egy történész, Czoch Gábor szállt vitába ezzel a szemlélettel. Szerinte például „Nagy Ágnes disszertációja az 1945-53 közötti budapesti lakáshelyzetről remekül mutatja, hogyan épült ki az osztálytársadalmi diktatúra; s ez nem az egyetlen felhozható példa a mikrotörténeti eredmények általánosíthatósága kapcsán”.

A kvalitatív-kvantitatív szembeállítás értelmezésében már nagyobb feszültséget lehetett érezni a két pólus között – erre utalt pusztán az is, milyen sok előadó érezte szükségességét annak, hogy *tagadja* ezt a feszültséget. Kevésbé sarkítva: az explicit szembeállítás helyett a legtöbben vagy kritikai hangot ütöttek meg egyik vagy másik (esetleg mindkettő) megközelítéssel szemben, vagy a „határsértő”, illetve a kombinált módszereket hangsúlyozták, s erre hoztak példákat. A vita dinamikájának azonban kifejezetten jót tett, hogy akadtak olyan előadók is, akik karakteresen kiálltak a kvanti vagy a kvali „oldal” „mellett”. Az utolsó mondattal nem ironizálni akartam: érezhetően a konferencia résztvevői is hasznosnak, nem pedig zavarónak értékelték az ilyen karakteres megnyilvánulásokat.

Lehet persze, hogy Kolosi Tamás nem értene egyet a fenti sarkított megfogalmazással. Két hosszú felszólalásában, amelyek együtt kitöltötték volna egy előadás időkeretét is,² úgy fogalmazott, hogy ő *a nemzetközi szinten sztenderdizált módszerek mellett* tör lándzsát. Ugyanakkor azt is világossá tette, hogy ezen a téren lényegi különbséget lát: a kvantitatív vizsgálatok területén tudományosabb és megalapozottabb módszerek alakultak ki, mint kvalitatív területen. „A kvali sztenderdizáció gyerekcipőben jár, ott tartanak, ahol a kvanti módszerek tartottak az 1950-es években. Ettől [az előbbi] még lehet érdekes, de...”

Az utoljára idézett³ megnyilvánulás egy klasszikus fejlődésmodellt feltételez, amelyben a kezdetben diffúz és „filozofikus” eszméáramlatok, a módszerek fokozatos fejlődésével eljutnak a tudomány-státusig („science”). Erre a modellre nem csak azért *nem* ütném rá a „pozitivisták” címkét, mert ez a kifejezés az elmúlt fél évszázad tudományelméleti vitáiban szinte már megbélyegzéssé vált⁴, hanem azért is, mert igazságtalan lenne. Ha Kolosi a szó pontos értelmében véve pozitivistának lenne, akkor a „megalapozott, objektív, igazolható ismeretek felhalmozásával” jellemezte volna a szcientizálódás folyamatát (amely a kvalitatív irányzatokat eleve kizárta volna). Ő azonban a professzionális és nemzetközileg sztenderdizált megismerési módszerek szerepéről beszélt, érvelése tehát bizonyos mértékben konstruktivistának is tekinthető – tudomány az, amit a globális (szakmai) társadalom tudománynak tekint. Nekünk pedig ehhez kellene, illetve ehhez lenne érdemes alkalmazkodnunk. Minden mérés normatív – állította Kolosi –,

² „Soha nem volt erősségem, hogy rövid legyek” – ironizált saját magán több alkalommal is.

³ Nem készítettem felvételt az előadásokról, de folyamatosan jegyzeteltem a notebookomba, s rendszeresen igyekeztem a szó szerinti fordulatokat is azonnal legépelni. Amikor „idézeteket” adok a megszólalók szájára, akkor ezekre támaszkodom, bár általában stilizálva, néha még olyankor is, amikor biztos vagyok abban, hogy betű szerint gépeltem; de mindig a maximális *tartalmi hűség*re törekedve. Példának okáért, az utolsó Kolosi-idézet szövegkörnyezete a jelenidőben készült, estig több mint 20 ezer leütés terjedelemben bővülő jegyzetben így nézett ki (a dőlt betűs formázást később, de még a konferencia folyamán alkalmaztam; az elgépelést kivételesen nem javítottam): A kvantitatív módszerekre azért kialakult egy nemzetközi sztenderd, míg a kvalinak nem. „Ettől még lehet érdekes...” De. „A történészek tényleg előttünk járnak” De: a kvali sztandardizáció „gyerekcipőben jár”; ahol a kvanti módszerek tartottak az 1950s-ben. „Fejlesztéseket hajtsunk végre” a kvali területen...

⁴ A konferencián például Tóka Gábor minősítette így egyes kvanti kollégáit: „naív pozitivisták, 19. századi episztemológiai elképzelésekkel”.

de ha nemzetközileg sztenderdizált skála alapján mérünk, „akkor [azok] legalább egy nagyobb közösség normáit tükrözik”. Kolosi nonszensznek tüntette fel a gyakorlatot, „hogy jön a fiatal kolléga, hogy hogyan lehetne ezt lekérdezni”, a bevett nemzetközi módszerek alkalmazása helyett.

A fent idézett kvázi-előadás azonban nem volt mentes az ellentmondásoktól sem. Kolosi ugyanis egy másik fejlődésmodellt is felvázolt, amikor arról beszélt, hogy a kvanti módszereknek volt megismerési szerepe is, de legalább ennyire fontosnak számított a legitimációs szerep. Amikor – szerinte a 20. század közepén – eluralkodott a szociológián a számszerűsítés szelleme, akkor ezt a kortársak úgy értékelték, hogy „végre, science vagyunk mi is!” Kolosi ezen másik narratívájában a 20. század közepén egy ideig „mindenki kvanti elemzéseket csinált, kivéve Bourdieu-t, aki ugyan bűnrossz empiriát művelt, de túl okos volt ahhoz, hogy figyelmen kívül hagyják”. Kolosi azonban ezt követően tisztán intellektuális szempontokkal magyarázta, miért ingott meg – szerinte – a kvantitatív módszerekbe vetett hit. Az előadó szerint ezt a széksziszt az magyarázza, hogy az egyes kutások egyre precízebben mondtak egyre lényegtelenebb dolgokat, „kialakultak a gondolat nélküli adatgyarak”. Majd, mintegy segédhipotézisként, megkérdőjelezte magát ezt a precizitást is, mondván, hogy a szociológiában nyomasztóan magas a rossz mérések aránya, illetve hogy „egy természettudós röhögőgörcsöt kap a skáláinkon” és így tovább.

Mindez meggyőzően hangzott, mindazonáltal hiányoltam azt a megjegyzést is, amelyből kiderülhetett volna: a „kvantifikáló legitimációs stratégia” nem vált be. A kifejtés szétfeszítené ezen írás kereteit, de enélkül is megkockáztatnám az állítást: a társadalomtudományok tekintélyének korunkban már letagadhatatlan megingása független attól, mennyire matematizált, vagy mennyire „puha” módszereket alkalmaznak.⁵

⁵ Hans Ulrich Gumbrecht közelmúltbeli magyarországi látogatása kapcsán adott egy érdekes interjú: „Tegnap este a német tévében politikusok érkeztek az eurózóna és az EU előtt álló kihívásokról. Meghívtak egy professzorasszonyt, a téma legnagyobb szakértőjét, a közgazdaságtani Nobel-emlékdíj egyik esélyesét is. A kritikusok szerint ő volt a műsor legérdekesebb szereplője. De a politikusok egészen röhejes mértékben hagytak figyelmen kívül mindent, amit mondott. Miért? Mert egy tudós véleménye egyszerűen nem releváns, a tudománynak gyakorlatilag nincs hatása a valóságra. Pedig mégiscsak a közgazdaságtudományról van szó, és Németországról, ahol van némi hagyománya az akadémiai életnek, és relatíve nagy tisztelet övezi a tudományos beszédet.”

Hát az elméleti megközelítések? „Ha valaki lépni tud, az mi vagyunk”, fogalmazott a konferencián Wessely Anna, nem a kvantik. Igaz, rögtön ezután mintha kerülni próbálta volna annak látszatát, hogy dominanciát, orientáló, meghatározó szerepet igényelne az elméleti megközelítések számára: „Jönnek, hogy van egy kutatásom, adjál hozzá utólag elméletet egy előszóban, vagy fordítva, mond meg, mit kutassak – hát ez a vég... ezért tanítok én már csak módszertani kérdéseket.” Az ön-relativizálás ellenére azonban markánsan megfogalmazódott a – vulgáris leegyszerűsítéssel – pro-kvanti álláspont, amely több résztvevő számára is rokonszenvesnek tűnhetett. Vörös Miklós érezhető célzással megjegyezte például, hogy az amerikai antropológusok immár hivatalosan sem tartanak igényt a „science” státusra. Czoch Gábor rámutatott, hogy a történettudományban hasonló széksziszt érzékelhető a kvantitatív irányzatokkal szemben, mint amilyenről a szociológus résztvevők a saját tudományuk kapcsán beszámoltak – csak éppen a magyar történettudományban úgy volt „anti-kvanti reakció, hogy nem volt akció” (néhány „magányos harcost”, mint a nevesített Bácskai Verát vagy Benda Gyulát leszámítva). Tóka Gábor politológusként olyannak ábrázolta diszciplínáját, ahol erős a kvantitatív megközelítés túlsúlya; saját magát ironikusan „álcázott konstruktivistaként” jellemezte, akit állandóan elárul az „akcentusa”.

Szalai Júlia előadásában többek között arról beszélt, hogy a szegénységre vonatkozó kvantitatív kérdések alapján megtudhatjuk, mekkora a társadalmi egyenlőtlenség mértéke. „De hogy ez a [szegény vagy elszegényedett] ember kicsoda...”, hogyan él, milyen ambíciói vannak, hogyan éli meg a szegénységét, milyen stratégiák segítségével próbál megküzdeni vele, s következésképpen milyen szegénység felszámolását/enyhítését célzó programokkal kell őt megkeresni – ezt az ilyen vizsgálatokból sosem tudhatjuk meg.

Örkény Antal „beugró” felkért hozzászólóként nem állította szembe egymással explicit módon a kvalitatív és kvantitatív vizsgálatokat. Ugyanakkor (Szabó Ildikó elmondására, illetve Kovács Évával közösen végzett kutatására hivatkozva) szinte

Gumbrecht a példázatot annak illusztrálására hozta fel: miért gondolja, hogy a „humán tudományoknak” szakítaniuk kellene a tudományos beszédmóddal, lemondaniuk arról a retorikáról, „hogy nálunk van az igazság, és a politika meg a gazdaság szereplőinek a humán értelmiségre kell hallgatniuk.” (Urfi Péter: „Az anarchia az erősségünk”, Magyar Narancs, 2011. szeptember 23. 10. o.)

nosztalgikusan beszélt a rendszerváltás előtti korszak „testesebb, súlyosabb” szociológiájáról, amikor a kérdőívek „minden második kérdése nyitott kérdés volt” s amikor „léteztek még nagy értelmezési keretek”. A mai kvantitatív kutatások már nem ennyire „fertőzöttek”⁶ kvalitatív elemekkel, s Örkény mintha ennek következményeként írta volna le a jelenlegi szociológia legnagyobb problémáját: hogy „nem tud a dolgoknak jelentést adni... A mai magyar társadalom értelmezési keretek híján van”.

Tulajdonképpen a fentiekhez hasonló gondolatoknak próbált irányt szabni a konferenciát szervező intézet vezetőjeként Kovách Imre amikor feltette a kérdést: „Feltételezve, hogy nincsenek anyagi terhei – teljesen irreális lenne egy olyan kutatás, amely a magyar társadalom... egészéről (szerkezetéről, struktúrájáról?) mond érvényes dolgokat?” Érdemi választ nem kapott, s ebben nyilván nem csak az idő előrehaladta játszott szerepet – nem sokkal a zárzó előtt jártunk⁷ – hanem egy nem reflektált, és tulajdonképpen nehezen verbalizálható probléma is. Nevezetesen, hogy a „releváns értelmezési keretek” létrehozásának kísérletei közben a szociológia különböző jelentős aktorai nem csak egy hivatás egymással többé-kevésbé szolidáris, személyes kapcsolatokkal is összefűzött tagjai, nem csak egymás segítői, akár munkatársai, de egyúttal egymás vetélytársai is. Mindebből különböző stratégiák következnek, amelyek összehangolása nyilván nem mindig könnyű.

Örkény szerint a kutatások megrendelői/fogyasztói „nem reflexiót kérnek, hanem hogy mondják meg nekik”, hogyan működik a társadalom. Bár ebben a gondolatban határozottan méltányolandó a szociológiai reflexió,⁸ hiányolom a továbbgondolást: mi van akkor, ha a szociológiai értelmezési keret ellentmondásba kerül a megrendelő prekonceptióival és/vagy érdekeivel?

Mint Kovács Éva zárszavában is megállapította: Vörös Miklóson kívül egyedül Szalai Júlia foglalkozott a „hogyan válik politikává a metodológia”-iránnyal. S ezt nem csak

⁶ Félreértések elkerülése végett: kivételesen nem az előadó metaforájáról van szó.

⁷ Ezt követően a zárzóig, ha nem tévedek, egyedül Letenyei László szólalt hozzá. Ő a „mozaik, pontosabban a kaleidoszkóp metaforáját” javasolta a magyar társadalom megragadásakor. Talányos válasz, amely egyszerre értelmezhető „bizonyos mértékben: igen”-nek, illetve határozott „nem”-nek is.

⁸ Ez ugyanis ironikusan ritka volt a konferencián – a diszciplína problémáit sokkal gyakrabban magyarázták intellektuális okokkal.

a három bekezdéssel feljebb ismertetett módon tette, hanem „szegénység etnicizálásával” kapcsolatban kérdezett rá arra, hogy mit tesz ma a társadalom, vagy a társadalom elitje az (ilyen és ehhez hasonló) hamis társadalomképek lerombolása érdekében? Nyilván egyetlen hallgatónak sem lehettek illúziói a válasszal kapcsolatban: nem sokat. Az elkedvetlenítő konklúzió súlya alatt senki sem reflektált a szónoki kérdés implicit állítására, vagy inkább sugallatára: mi más lenne a szociológia hivatása, ha nem a társadalomban elterjedt társadalomképek meghatározása, vagy legalábbis befolyásolása, esetleges „kiigazítása”. Ugyanakkor ezen gondolat tudatosítása és felvállalása maga után vonja annak a kérdésnek az újragondolását is, hogy „ki a megrendelő/fogyasztó” – méghozzá metaforikus és konkrét értelemben egyaránt – a szociológiai kutatások esetében. De lehet, hogy tévedek, s ezen kérdések megvitatása már kivezetett volna a konferencia tematikájából.

Az előadások és hozzászólások egy harmadik vonulata a vegyes vagy kombinált módszerek mellett érvelt. Róbert Péter, aki szerint az ilyen „mixed methods... kifejezetten divatos történetnek számítanak” a nemzetközi szakirodalomban, a PISA-vizsgálat jó példa a makro-, mezo- és mikroszintű vizsgálatok összekapcsolására.⁹ A levezető Kovács Éva meg is jegyezte, hogy „ez volt az első, valamennyire optimizmust sugárzó előadás”, de ez nem bizonyult „devianciának”, ugyanis Szántó Zoltán ezt követő előadása arról szólt, hogyan próbálja konceptualizálni a mikro-makro kapcsolatokat az analitikus szociológia irányzata.

Viszonylag nagy hangsúlyt kapott a konferencián két kérdés, amely első pillantásra a terepen alkalmazott módszerek problémája, de mint a felvetői hangsúlyozták: a diszciplína alapfeltevéseinek újragondolását is kikényszeríti. Az egyik ilyen probléma: a válaszmegtagadási arányok növekedése. „90 éve, amikor elkezdték a kvantitatív kutatásokat, az emberek még szívesen válaszoltak”,¹⁰ emlékeztetett Rác Attila, hogy felvezesse: legutóbbi szegedi adatfelvételük során a mintába kerültek jó felét

⁹ Amelyben a makroszint az országos szintnek felel meg – jogosan, bár feltehető a kérdés, hogy akkor minek számít a nemzetközi összehasonlítás szintje? Czoch Gábor, bár nem Róbert Péterrel vitázva, de figyelemre méltó megjegyzést tett: az egyik szociológusok számára is fontos történész, Fernand Braudel az *Anyagi kultúrában* tulajdonképpen a Föld valamennyi kultúrájának összességét kezelte elemzése legfelsőbb szintjeként.

¹⁰ Kolosi Tamás felszólalásában arról anekdotázott, mennyire hitetlenkedve fogadták nyugati kollégák, amikor ők 96%-os válaszadási arányokról számoltak be. „Rendőr is ment a kérdezőbiztossal?” A demokratizálás aztán nálunk is sokat rontott a válaszolási hajlandóságon.

ki kellett ejteni. „Állíthatjuk-e, hogy [ez a vizsgálat] reprezentatív vagy sem?” Wessely Anna itt közbekiabált: „nem!” Letenyei László – aki Rácz Attila előadásának társszerzője is volt – ezt követő hozzászólásában azt állította, hogy „az Egyesült Államokban már 70%-os a válaszmegtagadás aránya”. Letenyei radikális következtetést vont le a megállíthatatlannak tűnő tendenciából: „a kvanti kutatás, mint olyan létjogosultsága megszűnt.” Megoldásként „a három lábra állást” javasolta: az elmélet és a módszertan művelése mellett „el kellene tanulni az antropológusoktól a terep tiszteletét... A terepmunkás rehabilitációja mellett kardoskodom.” Inspiráló gondolat, érdemes lesz figyelni, mikor jelenik meg a kellő kifejtés és bizonyítás.¹¹ A „sportszerűség” kedvéért azonban el kell ismerni, hogy Szántó Zoltán ezt követő megjegyzésében is van igazság: „mielőtt végleg eltemetnénk a kvantitatív kutatásokat”, tudatosítsuk, hogy ez a technika nem csak kérdőívezést jelent, vannak alternatív vizsgálati formák is.

A másik „alkalmazott módszertani” probléma lényegét Gyukits György fogalmazta meg a legfrappansabban: a válaszmegtagadásnál „csak az a rosszabb, amikor válaszolnak.” Szakmabeliek számára kifejezetten élvezetes történeteket mesélt arról, hogy „terepszínű szociológusként” volt jelen a Dzsumbujban, amikor „egy KSH-s hölgy kiskosztümben” megjelent és adatokat vett fel. Ő viszont ott maradt a hölgy távozása után is, amikor szép lassan kiszedte az adatközlőkből, mikor és miért hazudtak – teljesen tudatosan. A másik története talán még tanulságosabb volt: szinte a véletlennek köszönhetően szokatlanul hosszú és intenzív, 10 interjút magában foglaló kutatásba bonyolódott egy erdőlakó hajléktalannal. Általában egyetlen mélyinterjút is megbízható adatforrásként szoktunk kezelni – jelen esetben viszont a 8. beszélgetés során derült ki, hogy az interjúalany élettörténetének mely alapvető narratíváiban csúsztatott, illetve milyen meghatározó jelentőségű tényeket hallgatott addig el.

Érdekes módon nem került szóba egy másik „mérési” probléma, amely relativizálhatja a „számszerűsíthető adatokkal dolgozó kvantitatív elemzés – puha interpretációkkal dolgozó kvalitatív elemzés” sztereotip szembeállítását. (Előadásának címe alapján feltételezhető, hogy Székelyi Mária előadása – „Higgyünk-e a számoknak? Kritika és kételkedés” – tárgyalta volna ezt a kérdést, ezért is, és természetesen minden más szempontból is, sajnálatos, hogy vis maior miatt elmaradt). Arról van szó, hogy a szociológiai kérdőívek kérdéseire adott válaszok megoszlásait ugyanolyan *adatoknak*

tekinteni, mint a bolygók röppályájának jellemzőit a csillagászatban – erősen megkérdőjelezhető.¹² A kérdés maga egy mesterséges szituációt hoz létre, amelyben számos esetleges tényező befolyásolhatja a választ, a bejelölt számszerűsíthető válaszlehetőséget pedig értelmezés, még gyakrabban: értelmezések hosszú és törekeny lánc köti össze az operacionalizálni kívánt jelenséggel, miközben finoman szólva sem biztos, hogy a kérdezett és a vizsgálatvezető értelmezései teljesen egybeesnek, és így tovább, és így tovább.

A „módszertanos” kollégák gyakran elfelejtik azt az értelmezések által tört, konstrukciókkal kikövezett utat, amelyen szerintük a megbízható és objektív (= értelmezésektől független, nem konstruált) „számokig” eljuthatnak. Már az első klasszikus könyv, amely adatsorokat próbált elméleti tézisek alátámasztására használni, tehát Durkheim *Öngyilkossága* kapcsán is sokan kihangsúlyozták: minden egyes szám mögött, amely azt mutatja, hogy adott országban mennyi az öngyilkosságok száma, a különböző hatósági emberek és a hozzátartozók sok ezernyi értelmezése és interakciója áll. S akkor még nem is beszélünk például arról: Durkheim korában a legtöbben „végelgyengülésben” haltak meg, majd e mutató, hosszú csökkenés után, már évtizedekkel ezelőtt szinte eltűnt a halálokok listájáról – miközben a születéskor várható élettartam megduplázódott. Mindez *nem* jelenti azt, hogy a statisztikákra alapozó megállapítások a halálozási tendenciákról ne lennének nagyságrendekkel megbízhatóbbak, mint azok, amelyeket

¹² Kérem Thomas Kuhn és az utolsó fél évszázad seregnyi tudományelméleti szakértőjének szíves elnézését. Lehet, hogy valamilyen módon a természettudományos tények is társadalmi konstrukciók, ahogy túlnyomó többségük állítja, de egyre inkább úgy érzem, hogy szegény, már az 1960-as években lesajnált antikonstruktivista tudományfilozófusoknak legalább abban igazuk volt, amikor azt dűnnyögték: „azért van különbség”. Még ha el is felejtjük azt a trágársággá vált kifejezést, hogy „objektív valóság” – a természettudományok képesek arra, hogy saját területükön egy-egy paradigmát tegyenek uralkodóvá, míg a szociológia erre még jobb korszakaiban sem volt képes.

S a paradigmák alatti szinten még zavarbaejtőbb a sokszínűség. Léderer Pál idéz egy amerikai kutatást: ez a legtekintélyesebb amerikai szociológiai szaklapok 12 évfolyama kutatási beszámolóiban összesen 2080 különböző skálát vagy indexet regisztrált; ezek 71,7%-át csak egyszer használták, s mindössze 47-et (2,26%) alkalmaztak több mint 5 esetben; 21 „kohézió”-vizsgálatban 18 különböző skálával és indexszel, ill. a bűnözés és deviancia kérdését vizsgáló 64 kutatásban pedig 47 mércével találkoztak (Léderer Pál: *A szociológus, a módszerei, meg a szövege*, Budapest: Új Mandátum, 2002. 130. o.) Nehéz elfogadni Kolosi Tamás érvelését, hogy ez csak tudományunk „éretlenségének” jele lenne, amelyen túl fog majd lépni az evolúció.

¹¹ Elnézést kérek, ha ez már megszületett, csak én vagyok tájékozatlan.

mondjuk egy lokális tanulmány alapján próbálnánk általánosítani – de a statisztikákban rejlő konstruktív mozzanatról akkor sem szabad megfeledkeznünk.

Írásom egy korábbi részlete olyan benyomást kelthetett, mintha Szalai Júliát a kvalitatív „táborba” próbálnám pozícionálni. Ha így van, akkor ez tévedés: az előadó kifejezetten úgy határozta meg magát, mint aki „mindkét oldal iránt érdeklődik”. Előadásában egyetlen szerzőt említett olyan hangsúllyal, hogy feljegyeztem: Amartya Sen nevét. Érdekes: egy másnap rendezett másik rendezvényen, amelyet a „Makro, mikro...” konferenciáról fájdalmasan hiányzó Némedi Dénes emlékének szenteltek,¹³ Ferge Zsuzsa is Senre hivatkozott. Megfogalmazása beleillett volna az itt tárgyalt konferencia gondolatmenetébe is: Amartya Sen példája mintha azt mutatná, „lehet, hogy ismét individuális vállalkozássá vált az, ami diszciplína volt”.

Az eddigiekben többé-kevésbé tényleges – bár időnként bűvópatakszerű – viták rekonstruálására törekedtem. Ugyanakkor már előre bevallottam, hogy ez a rekonstrukció jelentős részben az én konstrukcióm. S ezt még lehet fokozni, példának okáért:

1.) A mikroszintű elemzés nem egyszerűen azt jelenti, hogy „valami kicsit” vizsgálnak, hanem azt, hogy az egyéni interakciók szintjével foglalkoznak (Czoch Gábor).

2.) Az analitikus szociológia elsősorban a cselekvések magyarázatára törekszik – „ugyanakkor vannak jelenségek, [struktúrák?]”¹⁴ és folyamatok is, amelyeket ugyancsak magyarázni szeretnénk... Úgy érzem, itt egy nagyon fontos kérdést inkább megkerülnek” (Wessely Anna).

3.) A strukturális magyarázat egyedül a kritikai elmélet számára érdekes. A nem kritikai szociológia számára „egyesegyedül az oksági modell érdekes” (Kolosi Tamás).

4.) Túl gyakran megkérdőjelezzük az egyetemes okság feltételezését – miközben éppen hogy ragaszkodnunk kellene hozzá, s nem azért, mert „igaz”, hanem mert nagyon hasznos modell. „Pedig amiket a kvali kollégák írogatnak, az nem »csak« intelligensebb és

¹³ „Társadalomelmélet – elméletörténet. Emlékkülés Némedi Dénes halálának első évfordulóján” ELTE TáTK Elméletörténeti Tanszéke, 2011. október 28. ELTE TáTK Kari Tanácssterem.

¹⁴ A zárójelt az magyarázza, hogy nem vagyok biztos benne, elhangzott-e a „struktúra” ebben az összefüggésben, vagy hogy Wessely Anna „elfogadja-e” a kifejezést.

érdekesebb és általánosabb és átfogóbb – de csupa oksági állítással vannak tele” (Tóka Gábor).

A fenti megnyilvánulások elhangzási sorrendje: 4. → 3. → 1. → 2. volt. Lehet, hogy komolytalan attitűdnek tűnik, de nem tartom illegitimnek, hogy a fenti „vitát” fabrikáltam a konferencián elhangzott töredékekből. Elvégre, ha van általánosítható tanulsága a konferenciának, akkor az az, hogy nincs egyedül üdvözítő módszer tudásunk gyarapítására.

Pár évtizede a parodisták kedvelt célpontja volt az a műsorvezető, aki a legkínosabb bakikat is a „hát igen, az élő műsor varázsa” fordulattal próbálta palástolni. Ennek analógiája elmondhatjuk: az „élő konferenciának” is megvolt a maga „varázsa”. „És most jön a lényeg...” fokozta a hangulatot az előadó, mire a vitavezető¹⁵ közbeszólt: „Elnézést: [még] 1 perc.” „Mert a kritikai érzékem nem túl fejlett”, vezetett fel valaki – egy kritikai fejtegetések sorozatából álló hosszú felszólalást. „Jé, XY már órák óta itt van, és még nem szólt hozzá...” S kedvencem, amelyet már a konferencia után intézett hozzám egy kolléga: „látom, te is végigszámítógépezted a konferenciát...”

Ld. ezen írás címét.

¹⁵ A feladatát mintaszerűen végző Kovács Éva.